

Kamila Pawełczyk-Dura

Moskiewska Akademia Duchowna a wydarzenia rewolucyjne 1905-1917

Forum Pedagogiczne 1, 135-153

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAMILA PAWEŁCZYK-DURA

MOSKIEWSKA AKADEMIA DUCHOWNA A WYDARZENIA REWOLUCYJNE 1905-1917

Streszczenie: Moskiewska Akademia Duchowna od początku swego istnienia, datowanego na drugą połowę XVII wieku, była jedną z ważniejszych instytucji oświatowych Rosji carskiej. W procesie przeobrażeń, mających zarówno charakter czysto organizacyjny (zmiana miejsca usytuowania), jak też statutowy (odrzućenie greckiego charakteru nadanego przez założycieli oraz przejście ku kształceniu i wychowaniu w duchu rosyjskiej myśli religijnej), wypracowano teologiczny charakter placówki dydaktycznej, skupiającej się nie tylko na nauce, ale także na życiu religijnym swoich wychowanków. Kres prężnemu rozwojowi szkoły stanowiły wydarzenia z lat 1905-1917. Tak zwana pierwsza rewolucja rosyjska, zapoczątkowana wydarzeniami „krwawej niedzieli”, czasowo przyczyniła się do dezorganizacji Akademii. Druga natomiast, datowana na rok 1917, definitywnie położyła kres blisko dwustuletniej, bogatej historii uczelni.

Słowa kluczowe: Moskiewska Akademia Duchowna, Imperium Rosyjskie, przewrót bolszewicki, oświata religijna.

Okres grecki (1685-1694)

Moskiewska Akademia Duchowna już od pierwszych lat swojego funkcjonowania była jedną z ważniejszych instytucji oświatowo-wychowawczych Rosji carskiej. Placówka została założona w 1685 roku przez braci Lichudis – Ioannikiosa i Sofroniosa, Greków z pochodzenia¹. Uczelnia, nosząca początkowo nazwę Akademii Słowiańsko-Grecko-Łacińskiej, kształciła młodzież w systemie trzystopniowym: klas niższych – *infima*, średnich – *media* i wyższych – *suprema*. Na pierwszym etapie uczono sztuki pisania i czytania w języku greckim, na drugim zapoznawano z zasadami gramatyki języka greckiego, aby następnie studiować retorykę, logikę, fizykę i poezję. Patriarcha Joachim, wspierający inicjatywę greckich mnichów, udostępnił uczniom i wykładowcom nowe pomieszczenia szkolne w monasterze Zaikonospa-

¹ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005, s. 131.

skim w Moskwie oraz zapewnił dostęp do bogato wyposażonej biblioteki carskiej². W drugiej połowie 1694 roku bracia Lichudis zostali zmuszeni przez zwolenników latynizacji kształcenia szkolnego do opuszczenia Akademii, co przyniosło kres prężnego rozwoju placówki.

Okres rozwoju i świetności (XVIII-XIX w.)

Działalność szkoły reaktywowano dopiero w czasach Piotra, pozbawiając ją jednakże greckiego charakteru, nadanego przez założycieli³. Prorektorem zreformowanej Akademii Słowiańsko-Łacińskiej został mianowany metropolita Stefan (Jaworski), dzięki któremu uczelnia odzyskała dawny prestiż. W początkach XVIII wieku Akademia stała się największym centrum kształcenia w Rosji, „kuźnią” kadr administracji w państwie Romanowów⁴.

Za czasów metropolity Płatona (Lewszyna), od 1775 roku „dyrektora i protektora” Akademii, nastąpił rozkwit oświaty religijnej. Wprowadzono język rosyjski, historię Cerkwi jako przedmiot wykładowy oraz zadbano o religijne wychowanie młodzieży (udział w nabożeństwach, sroga dyscyplina, posty)⁵. Starania hierarchy o zmianę miejsca usytuowania doprowadziły do przeniesienia instytucji w 1812 roku (po śmierci Płatona) do zabudowań Ławry Troickiej, do Siergijewego Posadu. Zmiana lokum była spowodowana zniszczeniem zabudowań moskiewskich przez nacierające z Napoleonem wojska francuskie⁶.

1 października 1814 roku szkoła została przemianowana z Akademii Słowiańsko-Łacińskiej na Moskiewską Akademię Duchowną. Władze zwierzchnie chciały ukierunkować działalność dydaktyczną na krzewienie myśli i tradycji prawosławnej⁷. Na tym gruncie rozpoczął się bujny rozkwit myśli teologicznej w Rosji. Ogólnie podzielić go można na trzy etapy. Pierwszy z nich – wspomniane już przejście na język

² Б.Л. Фонкич, *Греко-славянская школа на Московском Печатном дворе в 80-х годах XVII века*, Москва 1999, с. 149-246; И.А. Вознесенская, *Московская Славяно-греко-латинская академия в первой трети XVIII века*, Москва 2004, с. 518-523; И.Н. Экономцев, *Предыстория создания Московской академии и её первоначальный период, связанный с деятельностью братьев Лихудов // Московская Духовная Академия 300 лет. Юбилейный сборник*, Москва 1986, с. 50-53.

³ Sofronis Lichudis, nie godząc się na latynizację szkolnictwa, w 1701 roku założył w Moskwie szkołę grecką, która z czasem została połączona z Akademią jako oddzielny fakultet.

⁴ А.Г. Флоровский, *Латинские школы в России в эпоху Петра I*, Москва, Ленинград 1962, с. 67-112.

⁵ В.Н. Виноградов, *Наследие митрополита Платона в истории Московской Духовной академии*, Сергиев Посад 1914.

⁶ С.К. Смирнов, *История Московской Духовной Академии до ее преобразования (1814–1870)*, Москва 1879, с. 4.

⁷ Г.Е. Кольванов, „Академия у Троицы”. К 190-летию пребывания Московской Духовной Академии в стенах Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, „Богословский вестник”, 2005/2006, № 5-6, с. 435-454.

rosyjski i odrzucenie łaciny, zapoczątkował metropolita Płaton (Lewszyn)⁸. Drugi – uznanie tradycji Ojców Kościoła za podstawę teologii i pojawienie się przekładu Pisma Świętego na język rosyjski, przypadł na początek lat czterdziestych XX wieku, a więc na czasy metropolity Filareta (Drozdowa)⁹. Trzeci zaś, przypadający na początek XX wieku, był zorientowany na praktykę życia religijnego w jej najszerszym kontekście historycznym i kulturowym¹⁰.

Naukę w Akademii stanowił czteroletni kurs akademicki. Początkowo nabór nowych studentów odbywał się w systemie dwuletnim. Z biegiem czasu rozszerzał się program nauczania. Początkowo wykładano Pismo Święte, filozofię, retorykę, historię, matematykę oraz języki: hebrajski, grecki, niemiecki, francuski i angielski. W 1816 roku wprowadzono teologię dogmatyczną, rok później teologię moralną i porównawczą. W ciągu kilku następnych lat do podstaw programowych dołączono teologię kapłańską, oratorstwo, historię Kościoła, prawo kanoniczne, patrystykę, metafizykę, historię filozofii, biblistykę, historię Rosji oraz archeologię cerkiewną¹¹. W 1869 roku Akademia zaczęła funkcjonować w oparciu o nowy regulamin wewnętrzny: zatwierdzono w nim struktury zarządu uczelni – Radę Akademii i rektora, rozszerzono dostęp do kształcenia poprzez coroczne przyjmowanie seminarzystów, gimnazjalistów oraz wolnych słuchaczy, a także wyrażono zgodę na publikację w oficjalnym czasopiśmie akademickim wykładów profesorów¹².

W 1888 roku liczba uczniów wynosiła około trzystu osób. Dziesięć lat później było ich tylko dwustu piętnastu. Na wyraźną tendencję spadkową, dającą się zaobserwować także w innych ośrodkach naukowych, wpłynęły zmiany nastrojów społecznych i politycznych przełomu wieków¹³. Zła kondycja ekonomiczna kraju uwikłanego w nieprzynoszącą oczekiwanych sukcesów wojnę z Japonią odcisnęła swoje piętno na sytuacji ogółu społeczeństwa rosyjskiego. Rosło bezrobocie, wzrastały ceny podstawowych produktów żywnościowych, a dochody drastycznie spadały. Niezadowolenie osiągnęło apogeum 22 stycznia 1905 roku w stolicy Imperium, gdzie została zorganizowana blisko dwustutysięczna pokojowa demonstracja robot-

⁸ Н.Ю. Сухова, *Духовно-учебные принципы митрополита Платона и их развитие в истории высшего духовного образования // Платоновские чтения. Сборник материалов*, ред. В. Чувикин, Москва 2007, с. 25-44.

⁹ М. Козлов, *Святитель Филарет и московские духовные школы*, „Филаретовский альманах”, 2008, № 4, с. 40-58; Н.Ю. Сухова, *Святитель Филарет (Дроздов) и духовно-академическое богословие XIX века: новации и традиция*, „Филаретовский альманах”, 2008, № 4, с. 59-76.

¹⁰ А.С. Мельков, *Митрополит Филарет и Московские Духовные школы // Сборник материалов по итогам научно-исследовательской деятельности молодых ученых в областях гуманитарных, естественных и технических наук в 2003 году*, Москва 2004, с. 23.

¹¹ Феофилакт (Моисеев), *Московская духовная академия и Троице-Сергиева Лавра*, „Богословские труды”, 1989, № 29, с. 254-260.

¹² А.А. Салтыков, *Краткий очерк истории Московской духовной академии // Московская Духовная Академия 300 лет. Юбилейный сборник*, Москва 1986, с. 78.

¹³ С.А. Голубцов, *Московская Духовная Академия в революционную эпоху. Академия в социальном движении и служении в начале XX в.*, Москва 1999, с. 23-24.

nicza prowadzona przez duchownego – Gieorgija Gajdara, założyciela Stowarzyszenia Rosyjskich Robotników Fabrycznych. Z początku wśród petersburskich działaczy robotniczych pojawiały się tylko żądania natury ekonomicznej. Wkrótce do tych żądań dodano też dezyderaty polityczne¹⁴.

Rewolucyjne metody egzekwowania zmian doprowadziły do zamieszek ulicznych. Bilans starć demonstrantów z carską policją podczas wydarzeń „krwawej niedzieli” wyniósł dziewięćdziesiąt trzy ofiary śmiertelne. Reakcja władz nie powstrzymała jednak rebeliantów. W ciągu następnego miesiąca fala demonstracji przetoczyła się przez cały kraj¹⁵. Brali w nich udział nie tylko robotnicy, ale także uczniowie. Pośród tych ostatnich prym wiodli wychowankowie szkół teologicznych¹⁶.

Okres pierwszej rosyjskiej rewolucji i czasowej stabilizacji (1905-1917)

Ruch rewolucyjny objął niemalże wszystkie uczelnie religijne w ówczesnej Rosji. Roszczenia młodzieży dotyczyły początkowo ustroju wewnętrznego szkół. Protestowano przeciwko surowemu systemowi wychowania, żądano zwolnienia znienawidzonych administratorów oraz poprawy warunków sanitarnych i żywieniowych. Z czasem do tych postulatów dołączyły również hasła polityczne. Różnica między poszczególnymi placówkami zachodziła w stopniu natężenia wystąpień. W niektórych jednostkach „rewolucja” miała charakter pokojowy i ograniczała się do wystosowywania petycji. W innych organizowano mityngi polityczne, śpiewano rewolucyjne pieśni. Młodzież nie stroniła od rozwiązań siłowych¹⁷.

Do Moskiewskiej Akademii Duchownej powiew rewolucyjny dotarł pod koniec stycznia 1905 roku. Część profesury domagała się zniesienia kontroli organów nadrzędnych – biskupa diecezjalnego i Świętobliwego Synodu Rządzącego nad procesem szkolno-wychowawczym oraz demokratyzacji struktur zarządu szkołą. Studentom zależało na poprawie warunków socjalno-bytowych, złagodzeniu dyscypliny, zdjęciu cenzury z niektórych pozycji bibliotecznych oraz zmniejszeniu liczby prac zaliczeniowych¹⁸.

¹⁴ O ogólnej sytuacji w Rosji zob.: L. Bazyłow, *Ostatnie lata Rosji. Rządy Stołypina*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008; L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, dz. cyt., s. 283-296, 321-337.

¹⁵ W. Sablinsky, *The Road to the Bloody Sunday. Father Gapon and the St. Petersburg Massacre of 1905*, Princeton University Press, Princeton 1976; J. Pajewski, *Historia powszechna 1871–1918*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998, s. 247-248; M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 686-689.

¹⁶ *Российский государственный исторический архив (РГИА), Канцелярия Синода, По отчёту о состоянии Духовных академий 1905–1906 гг.*, ф. 796, оп. 188, д. 223.

¹⁷ *Путь моей жизни. Воспоминания митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Т. Манохиной*, Москва 1994, s. 151; С.Л. Фирсов, *Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х-1918гг.)*, Москва 2002, s. 183-184.

¹⁸ РГИА, *Канцелярия Синода, По отчёту о состоянии МДА за 1904–1905 гг.*, ф. 796, оп. 187, д. 222; РГИА, *Канцелярия Синода, По отчёту о состоянии МДА за 1905–1906 уч. гг.*, ф. 796, оп. 187, д. 633.

3 lutego stu pięćdziesięciu studentów nie uczestniczyło w zajęciach. Reakcją rektora Jewdokima (Mieszczerskiego) i Rady Akademii było zawieszenie zajęć na dwa dni, począwszy od 6 lutego. 8 lutego miało miejsce zebranie nadzwyczajne. Część profesorów opowiadała się przeciwko przedłużeniu stanu wyjątkowego. Pozostali uważali natomiast, iż wprowadzanie dodatkowej, nawet dwutygodniowej przerwy w zajęciach spowoduje obniżenie rewolucyjnej gorączki. Ostatecznie Rada Akademii wniosła o wprowadzenie kilkutygodniowej przerwy w nauce, czemu sprzeciwił się metropolita moskiewski Władimir (Bogojawlenski). Hierarcha, stanowiący najwyższą instancję decyzyjną w sprawach zarządu szkołami cerkiewnymi na podległym sobie terenie, stanowisko swoje motywował obawą o reakcję pozostałych seminariów, obserwujących rozwój sytuacji w Siergijewym Posadzie. Począwszy od 9 lutego zajęcia odbywały się zgodnie z programem. Kryzys został tymczasowo opanowany¹⁹.

Druga fala wystąpień rewolucyjnych dotarła do Moskiewskiej Akademii Duchownej dopiero na początku października 1905 roku²⁰. Stanowiły one odpowiedź na decyzję rektora, który zabronił studentom organizacji liturgii żałobnej za duszę zmarłego księcia Sergiusza Trubeckiego, rektora Uniwersytetu Moskiewskiego, filozofa religii, publicysty i działacza społecznego²¹. Jewdokim, nie godząc się na organizację spotkania studentów, próbował uniknąć nieporządku i demonstracji²². Tymczasem, wbrew jego intencjom, zakaz wywołał studencką manifestację, podczas której odczytano listę żądań i śpiewano pieśni rewolucyjne. Wystosowano także list otwarty do władz uczelni, w którym pisano:

„Normalny przebieg życia akademickiego jest możliwy jedynie w momencie przeprowadzenia głębokich reform. Dlatego też my, studenci Moskiewskiej Akademii Duchownej, prosimy Radę Akademii o przekazanie Świątobliwemu Synodowi Rządzącemu naszych żądań [...] Do momentu spełnienia postulatów zawieszamy swoje uczestnictwo w zajęciach akademickich”²³.

Pod petycją podpisało się stu pięćdziesięciu siedmiu uczniów. Władze uczelni, obawiając się wybuchu zamieszek, zgodziły się na wypełnienie buntowniczych dezyderatów²⁴. Zostały one przekazane metropolicie Władimirowi (Bogojawlenskiemu) i członkom Świątobliwego Synodu. Hierarchowie uznali zachowanie wychowanków

¹⁹ С.А. Голубцов, dz. cyt., s. 9-10.

²⁰ В.Н. Николаева, *Оппозиционные настроения в среде учащихся духовных заведений в 1885–1917 гг.*, Москва 2002 [машинопись: Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт], с. 45.

²¹ Б.В. Титлинов, *Молодежь и революция*, Ленинград 1924, с. 96.

²² *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1905 год*, „Богословский вестник”, 1906, № 7/8, т. 2, с. 357.

²³ Cyt. za: tamże, с. 358. O ile nie zaznaczono inaczej, cytaty obcojęzyczne przytaczam we własnym tłumaczeniu.

²⁴ С.А. Голубцов, dz. cyt., с. 11-12.

Akademii za akt szantażu i manipulacji. Sprzeciwiając się takim metodom podjęto decyzję o przerwaniu nauki do 1 listopada (następnie termin ten przedłużono do 15 tegoż miesiąca). Jeśli w ustalonym dniu studenci nie stawiliby się na zajęciach, uczelnia miała zostać zamknięta do chwili rozpoczęcia nowego roku akademickiego²⁵. Tak zdecydowane posunięcie przyczyniło się do normalizacji życia akademickiego.

Na początku 1906 roku dochodziło do mniejszych buntów młodzieży. Nie zakłóciły one jednak funkcjonowania Akademii. Zajęcia prowadzono zgodnie z programem, nie urządzano manifestacji, zorganizowano także egzaminy wstępne. Dla kandydatów przygotowano kilka sprawdzianów, które obejmowały znajomość Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu, teologii dogmatycznej, historii Cerkwi i jednego z języków starożytnych (greki lub łaciny)²⁶. Oprócz tego od ubiegających się o przyjęcie wymagano napisania referatu z zakresu teologii moralnej i filozofii. Najzdolniejsi spośród pięćdziesięciu trzech kandydatów ubiegających się o przyjęcie na studia otrzymywali stypendium w sumie dwudziestu dwóch rubli²⁷. Była to, jak na tamte czasy, pokaźna kwota. Dla większości młodych ludzi, pochodzących z niezamożnych rodzin duchowieństwa parafialnego, otrzymanie takiego wsparcia oznaczało w praktyce ich „być albo nie być” w Akademii.

Należy bowiem podkreślić, iż koszty nauki przerastały możliwości finansowe większości duchownych, których dzieci decydowały się na naukę w akademiach. Poziom życia tej grupy społecznej był niski. Podstawowym źródłem utrzymania kapłana parafialnego i jego – często wielodzietnej – rodziny były ofiary składane przez wierznych. Z tej puli każdy kapłan zobowiązany był pokryć koszty użytkowania świątyni oraz zapewnić swojej rodzinie podstawowe środki do życia. Nakłady, jakie mieli do podziału, były niewielkie. Jak poświadcza raport z roku 1808 na ponad dwadzieścia sześć tysięcy cerkwi jedynie sto osiemdziesiąt pięć osiągnęło roczny dochód powyżej tysiąca rubli. W większości kwota wahała się od pięćdziesięciu do stu pięćdziesięciu rubli, choć zdarzały się takie obszary, gdzie dochód wynosił jedynie dziesięć rubli na rok. Z tą sytuacją Świętobliwy Synod Rządzący zmierzył się dopiero za czasów Mikołaja II. W roku 1841 w guberniach litewskiej, połockiej, mińskiej, mohylewskiej i wołyńskiej wprowadzono system podziału wspólnot parafialnych na klasy, w zależności od liczby parafian. Każda z wyodrębnionych w ten sposób jednostek otrzymała z kasy państwa odpowiedni ekwiwalent pieniężny dla duchowieństwa, który rozdzielano według schematu: pensja dla kapłanów – od stu do stu osiemdziesięciu rubli, diakonów – osiemdziesiąt rubli, pomocników – czterdzieści rubli²⁸. Procedura ta została w cią-

²⁵ Журналы собрании Совета Московской Духовной Академии за 1905 год..., с. 362-363.

²⁶ Г.В. Андрианов, *Архиепископ Иларион (Троицкий) и его богословское наследие. Опыт систематизации трудов и их оценки*, Санкт-Петербург 2000 [машинопись : Московская Духовная Академия], с. 16-18; Журналы собрании Совета Московской Духовной Академии за 1906 год, „Богословский вестник”, 1907, № 4, т. 1, с. 204-205.

²⁷ Тамże, с. 214.

²⁸ Д.В. Поспеловский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва 1995, с. 22-23.

gu kilku następnych lat wdrożona w pozostałych guberniach Imperium. Efekty tych zmian były jednak niewspółmierne do potrzeb. Zaraz po objęciu funkcji oberprokuratora Konstantin Pobiedonoscew raportował carowi Aleksandrowi III, że w siedemnastu guberniach duchowieństwo żyło bardzo ubogo i nie otrzymywało żadnych pensji państwowych²⁹.

W tej sytuacji środowisko akademickie poszukiwało nowych źródeł finansowania swoich podopiecznych. Dodatkowe granty finansowe dla potrzebujących studentów i wychowanków Moskiewskiej Akademii Duchownej wypłacało Bractwo świętego Sergiusza, założone w 1880 roku przez profesora Wiktora Kudriawcewa³⁰. Dzięki wsparciu wyższego duchowieństwa, głównie metropolitów moskiewskich oraz znamienitych Rosjan, udawało się corocznie zgromadzić dosyć pokaźną sumę³¹. Liczba członków-ofiarodawców w 1895 roku oscylowała wokół czterystu trzydziestu osób. Przychód organizacji na ten rok wyniósł osiemdziesiąt pięć tysięcy rubli. Z tej puli opłacano wytypowanym studentom koszty nauki w Akademii, dawano bony żywnościowe, wykupywano lekarstwa, książki, pomoce naukowe i artykuły piśmiennicze oraz fundowano bilety podróżne dla uczniów wracających w czasie wakacji do rodzinnych domów. W omawianym roku rachunkowym rozchód obliczono na trzydzieści cztery tysiące rubli³².

Jak zauważył Sergiusz Postnikow, społeczność studencka dzieliła się na cztery grupy, w zależności od charakteru, stylu życia i podejścia do nauki. Pierwszą stanowili „uczniowie – naukowcy”, którzy całkowicie poświęcali się nauce, zgłębiali filozofię, teologię i inne dziedziny. Dalecy byli jednak od nadmiernej pobożności, gdyż praktykom religijnym poświęcali niewiele czasu. Ich przeciwieństwem byli „próżniacy” – młodzi ludzie korzystający w pełni z uroków życia. W czasie wolnym wybierali towarzystwo kolegów i oddawali się rozrywkom. Najmniej wyrazista była trzecia grupa – „świeckich”. Zawsze ubrani starannie, przyjaźnili się z bogatymi mieszczanami. „Takich – prawda – było niewielu, ale byli”³³. Ostatnią grupę stanowili „mnisi”³⁴.

²⁹ Ю.И. Белоногова, *Приходское духовенство Московской епархии и крестьянский мир в начале XX века (по материалам Московской епархии)*, Москва 2010, с. 51-69, 70-79.

³⁰ *Устав братства преподобного Сергия для вспомоществования нуждающимся студентам и воспитанникам духовной академии (Утв. 20 марта 1880 г.)*, „Православное обозрение”, 1880, № 2, с. 563-568.

³¹ РГИА, *Нечаев Степан Дмитриевич (1792-1860), обер-прокурор Синода, сенатор; Нечаев-Мальцев Юрий Степанович (1834-1913), его сын, уполномоченный Особого комитета по оказанию помощи пострадавшим от неурожая в казанской губ. - помещики, владельцы золотых приисков, Переписка делового характера: приглашения в почетные члены различных обществ, квитанции, удостоверения и др. документы*, ф. 1005, оп. 2, д. 259, л. 67.

³² *Отчёт Братства Преподобного Сергия для вспомоществования нуждающимся студентам и воспитанникам Московской Духовной Академии за 1895 год*, „Богословский вестник”, 1896, № 8, с. 8-9.

³³ Там же, с. 43.

³⁴ В.Н. Николаева, *Быт и нравы учащихся духовных семинарий и академий в конце XIX начала XX веков // Приглашение к истории. Сборник статей*, Москва 2003, с. 170-179; А.И. Анохин, *Пастырская подготовка в русских духовных академиях 1884-1918 гг. (на*

„Szczególny koloryt studenckiej masie dodawali duchowni i mnisi. Szelest ich sutann, niegłośne rozmowy, prawie zupełny brak śmiechu, tak wśród duchowych, jak i wśród świeckich – wszystko to tworzyło na korytarzach, w salach wykładowych, w bibliotece atmosferę powagi, a nawet pewnej surowości. Czuło się, że Akademia dla znajdujących się w niej jest nie tylko domem, ale też świątynią nauki. To wrażenie jeszcze bardziej potęgowała religijna atmosfera i wynikający z niej nastrój, tworzący surowy, trochę uroczysty charakter tej instytucji: świątynia nauki sąsiadowała ze świątynią wiary”³⁵.

Zajęcia przygotowane dla studentów odbywały się w systemie ciągłym od poniedziałku do soboty włącznie, w godzinach od 9⁰⁰ do 14⁰⁰.

„Rano, o 7⁰⁰ – dzwonek: wstawaj z łóżka, doprowadź się do porządku. [...] Poranna modlitwa w świątyni. Na modlitwę zbierało się niewielu studentów. Zazwyczaj było to dwadzieścia, trzydzieści osób, włączając mnichów. Następnie herbata. Do herbaty codziennie dawali nam francuskie bułki. Herbatę i cukier dostawaliśmy raz na miesiąc – ćwierć funta herbaty i pięć funtów cukru na osobę. O 9⁰⁰ zaczynały się zajęcia. O 14⁰⁰ był obiad. Na tym kończyła się oficjalna część dnia. Potem mieliśmy czas wolny. Odpoczynek lub spacer. O 17⁰⁰ herbata z bułką. O 19³⁰ kolacja i wieczorna modlitwa w świątyni, o 12⁰⁰ wyłączano światło. Pozostawał tylko sen. Do pracy wydawano nam miesięcznie: ołówek, trzy pióra, trzydzieści kartek papieru i długopis – jeden na rok”³⁶.

Studenci byli zobowiązani regulaminem akademickim do regularnego uczęszczania na prowadzone zajęcia. Poziom kształcenia młodzieży zapewniała odpowiednio dobrana, fachowa kadra pedagogiczna. W murach Akademii wykładali między innymi: profesor Aleksiej Wwiedenski – znany filozof i logik, wykładowca teologii kapłańskiej i pedagogiki – Aleksandr Szostin oraz wybitni znawcy historii Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej – Aleksandr Gołubcow i Sergiusz Smirnow. W katedrze bibliistyki pracowali profesorowie: Dymitr Wwiedenski i Aleksandr Pokorowski. Teologii moralnej uczyli Nikołaj Gorodenski oraz Michaił Tariejew. W teologii dogmatycznej specjalizował się Aleksandr Bieliajew, zaś w apologetyce Sergiusz Głagoliew³⁷. Z Akademią współpracował także Sergiusz Sobolewski, pierwszy rosyjski tłumacz dzieł Lizjasza, Ksenofonta i Terencjusza. Każda z wymienionych osób wniosła swój

примере МДА), Москва 2009 [машинопись: Православный Свято-Тихоновский Гуманитарный Университет], с. 35-79.

³⁵ Сут. за: Н.А. Кривошеева, „Блаженни непорочни в путь ходящи”. *Жизнеописание архиепископа Илариона (Троицкого)*, „Москва”, 1998, № 1, с. 211.

³⁶ С. Постников, *Воспоминания об Академии (1910–1914)*, „Встреча”, 1997, № 2, с. 22.

³⁷ *Московская Духовная Академия. Памятная книжка Московской Духовной Академии, Сергиев Посад 1894–1917.*

wkład w rozwój teologicznej myśli prawosławnej. Znani w całym kraju specjaliści, publikujący swoje prace w czasopismach rodzimych i zagranicznych, uważani byli za autorytet w sprawach wiary³⁸.

W ciągu roku akademickiego uczniowie poszczególnych kursów realizowali przedstawiony przez wykładowców i zatwierdzony przez Radę Akademii program nauczania. W roku akademickim 1906/1907 przeprowadzono dwugodzinne lektory języka starożytnego – greki lub łaciny i języka nowożytnego – angielskiego, niemieckiego lub francuskiego (do wyboru)³⁹, zajęcia z języka hebrajskiego, teorii literatury obcojęzycznej, a także z historii Rosji dawnej i współczesnej, wstępu do teologii oraz metafizyki⁴⁰. Podczas drugiego roku studiów realizowano program z zakresu psychologii, patrystyki, powszechnej historii Cerkwi, historii filozofii, homiletyki, archeologii biblijnej oraz języków: staro-cerkiewno-słowiańskiego, rosyjskiego, łaciny i greki⁴¹. Studenci trzeciego roku uczestniczyli w ćwiczeniach i słuchali wykładów z archeologii cerkiewnej i liturgiki, historii Cerkwi rosyjskiej, historii schizm rosyjskich, Pisma Świętego Starego Testamentu, prawa cerkiewnego, Pisma Świętego Starego Testamentu, pedagogiki, historii wyznań zachodnich oraz języków starożytnych⁴². W ciągu ostatniego – czwartego roku studiów – program został zminimalizowany do dwunastu godzin teologii dogmatycznej, teologii moralnej i historii społecznej Rosji oraz trzygodzinnych zajęć z teologii kapłańskiej⁴³. W ten sposób pozostawiano studentom czas na pisanie prac dyplomowych, obrona których kończyła definitywnie tok studiów oraz dawała możliwość zdobycia tytułu naukowego magistra teologii.

W przypadku uchylania się od zajęć sprawę danego ucznia rozpatrywano na posiedzeniach Rady Akademii. Wtedy też podejmowano decyzję o jego przyszłości. Jak wynika z raportów Rady, powodami dłuższej nieobecności były, w większości przypadków, sprawy zdrowotne lub rodzinne⁴⁴. W zależności od sytuacji konkretnego wychowanka podejmowano decyzję o wydaleniu z uczelni, powtarzaniu roku

³⁸ O profesorach Akademii zob. szerzej: С.А. Голубцов, *Стратилаты академические. Работорцы за Церковь из корпорации Московской Духовной Академии первой половины XX века. Жизнь, труды и крестный путь (по материалам архивов и публикаций. Обзор и исследование)*, Москва 1999.

³⁹ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1906 год*, „Богословский вестник”, 1907, № 7/8, т. 2, с. 341.

⁴⁰ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1906 год*, „Богословский вестник”, 1907, № 2, т. 2, с. 225.

⁴¹ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1907 год*, „Богословский вестник”, 1908, № 5, т. 2, с. 249.

⁴² *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1908 год*, „Богословский вестник”, 1909, № 4, т. 1, с. 245.

⁴³ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1909 год*, „Богословский вестник”, 1910, № 1, т. 1, с. 239.

⁴⁴ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1907 год*, „Богословский вестник”, 1908, № 7/8, т. 2, с. 300, 331, 347.

lub zaliczeniu odpowiedniej liczby przedmiotów w nieprzekraczalnym, ustalonym ogólnie terminie⁴⁵.

Poza obecnością na zajęciach kursanci w ciągu roku musieli zdobyć pozytywną ocenę z każdego z przedmiotów oraz raz w semestrze napisać trzy prace zaliczeniowe. Ich zakres był różnorodny, dostosowany do poziomu każdej z grup. Każde studium musiało spełniać kryteria naukowości, innowacyjności oraz kreatywności myślenia. Rozmiar oddawanych tekstów był imponujący. W raportach Rady mówi się o pracach pięciusetstronicowych, a nawet pokaźniejszych⁴⁶. Stworzenie takich elaboratów wymagało od studenta ogromu pracy, poświęcenia czasu. Na tym tle doszło w 1907 roku do protestu młodzieży, która odmówiła oddawania trzech prac zaliczeniowych, proponując napisanie dwóch. Pomysł ten został odrzucony przez władze Akademii⁴⁷.

Do obowiązków studenckich należało także uczestnictwo w niedzielnych nabożeństwach:

„W każdą niedzielę i we wszystkie święta byliśmy zobowiązani do uczestnictwa w wigilijnych nocnych czuwaniach i w liturgii. Cerkiew w Akademii jest jasna i duża. Na ścianach widnieją wizerunki świętych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w stylu Wasniecowa [Wiktora Michajłowicza Wasniecowa – KPD]. Rysunki są duże i wyraziste. Sufit imitował niebo, także w stylu wasniecowskim, ze złotymi gwiazdami. Gwiazdy te świeciły w nocy [...]. Lubiliśmy ten «półmrok nocy», lubiliśmy, ponieważ jakby podkreślał świąteczną atmosferę i potęgował wrażenie”⁴⁸.

Oprócz obowiązkowego uczestnictwa w odprawianych nabożeństwach, postów, wspólnych modlitw i czytania Pisma Świętego, zachęcano młodych ludzi do własnej pracy twórczej i naukowej w zakresie teologii prawosławnej.

Zasługi szkoły moskiewskiej w dziele rozwoju i popularyzacji myśli religijnej były znaczne. Począwszy od lat czterdziestych XIX wieku podjęto trud tłumaczenia na język rosyjski z języków starożytnych i nowożytnych dzieła Ojców Kościoła. Przekłady te publikowano następnie w latach 1842-1891 na łamach prasy akademickiej, w szczególności w *Dzielałach Ojców Kościoła*. Do tego wydawnictwa dołączono mniejszą publikację – *Dodatki*, na kartach której zamieszczano artykuły poświęcone teologii. W sumie ukazały się czterdzieści trzy tomy tego wydawnictwa, zawierające

⁴⁵ Tamże, s. 290–291, 293–294; С. Постников, *Воспоминания об Академии (1910–1914)*, „Встреча”, 1997, № 3, с. 42–43.

⁴⁶ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1907 год...*, 1908, № 7/8, т. 2, с. 364–378.

⁴⁷ С.А. Голубцов, *Московская Духовная Академия в революционную эпоху. Академия в социальном движении и служении в начале XX в...*, с. 30–31.

⁴⁸ С. Постников, *Воспоминания об Академии (1910–1914)...*, № 3, с. 43.

prawie tysiąc trzysta pięćdziesiąt artykułów⁴⁹. Wykładowcy akademicy i studenci wzięli także udział w przekładzie Pisma Świętego na język rosyjski. W Siergijewym Posadzie pracowano między innymi nad Księgą Wyjścia, Księgą Powtórzonego Prawa, Ewangelią według świętego Marka, Listami św. Pawła do Rzymian i Galatów oraz redakcją Dziejów Apostolskich. W 1892 roku *Dziela* i *Dodatki* zostały przekształcone w jeden organ prasowy – *Wiadomości teologiczne*. Zakres tematyczny nowego pisma był niezwykle szeroki i nie zamykał się na problematyce teologicznej. Jego redakcja i zespół autorów stawiali przed sobą zadania naukowe oraz wychowawcze. Wydawnictwo to, dzięki wysokiemu poziomowi merytorycznemu i bogactwu podejmowanej tematyki, stało się z czasem awangardą rosyjskiej prasy religijnej XX wieku⁵⁰.

Aktywność studentów rozwijała się na polu społecznym i naukowym. Możliwość samorozwoju intelektualnego jednostki umożliwiały licznie działające organizacje studenckie. Rozwój duchowy i umysłowy młodzieży stymulowały akademickie koła zainteresowań, jak chociażby filozoficzne czy literackie⁵¹. Członkowie tych grup opracowywali referaty, prowadzili dyskusje, dzielili się swoimi przemyśleniami oraz realizowali konkretne projekty naukowe⁵². Uczniowie Akademii podejmowali się także pracy społecznej. Ideą aktywności studentów było pielęgnowanie wartości chrześcijańskich w środowisku pozauczelnianym. Bractwo duszpastersko-oświatowe propagowało wśród niższych warstw społeczeństwa rosyjskiego ideały chrześcijańskie⁵³. Opracowując specjalne broszurki o charakterze religijnym i organizując spotkania z wierzącymi przybliżano im istotę wiary oraz krzewiono tradycję prawosławną. Oprócz programu ideowego, realizowanego przez Bractwo, uczniowie włączali się także aktywnie w pracę na rzecz ludzi ubogich i potrzebujących: opiekowano się domem sierot, gdzie studenci i pracownicy uczelni prowadzili zajęcia dla dzieci⁵⁴.

⁴⁹ А. Гумеров, *Три четверти академического богословия (Духовное наследие „Прибавлений к творениям святых отцов” и „Богословского вестника”)*, „Богословский вестник”, 1993, № 1, с. 21-39.

⁵⁰ А.И. Осипов, *Богословие и „Богословский вестник”*, „Богословский вестник”, 1993, № 1, с. 7-20; П. Б. Михайлов, *Богословский вестник, издаваемый Московской Духовной Академией и Семинарией*, „Альфа и Омега”, 2004, № 2, с. 380-384; С.А. Голубцов, *Из истории „Богословского вестника”*, „Богословский вестник”, 1998, № 2, с. 20-38.

⁵¹ Н.Ю. Сухова, *Студенческие кружки в высшей школе (на примере православных духовных академий в России в 1890-1900-е гг.)*, „Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия история. Политология. Экономика. Информатика”, 2010, № 13, с. 152-159.

⁵² *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1907 год*, „Богословский вестник”, 1908, № 1, т. 1, с. 67, 71.

⁵³ Там же, с. 67-71, Г. В. Андрианов, dz. cyt., с. 18-20.

⁵⁴ *Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1907 год...*, 1908, № 1, т. 1, с. 68.

Okres drugiej rosyjskiej rewolucji i upadku Akademii (1917-1923)

Normalne funkcjonowanie Moskiewskiej Akademii Duchownej zostało gwałtownie zahamowane 7 listopada 1917 roku. Wybuch przewrotu bolszewickiego doprowadził do całkowitej zmiany oblicza politycznego, społecznego, gospodarczego i religijnego ówczesnej Rosji. Areszt członków ustanowionego zaledwie cztery miesiące wcześniej (15 marca) Rządu Tymczasowego oraz przejście władzy przez Rady Delegatów Robotniczych zdeorganizowało działalność wszystkich instytucji państwowych, w tym także państwowych oświatowo-wychowawczych. Na tym tle przypadek szkół religijnych był szczególnie⁵⁵. Eliminacja pierwiastka religijnego ze sfery publicznej oznaczała także – zgodnie z wykładnią marksizmu-leninizmu, będącą nieodłączną częścią programu filozofii komunistycznej – likwidację cerkiewnych jednostek dydaktyczno-naukowych.

Już pod koniec 1917 roku Moskiewska Akademia Duchowna została pozbawiona, na mocy kolejnych dekretów władzy ludowej, części mienia ruchomego i nieruchomości oraz subsydiów państwowych. Na duchowieństwo i młodzież spadły pierwsze represje. Pogarszająca się z miesiąca na miesiąc sytuacja, głównie zaś drastyczny spadek liczby studentów oraz brak środków finansowych zdeterminowały decyzję Synodu, który postanowieniem z 8 (21) stycznia 1919 roku⁵⁶ nie wyraził zgody na inaugurację w marcu nowego roku akademickiego. Zajęcia przerwano, a profesurę zobligowano do prowadzenia zajęć dydaktycznych poza murami uczelni⁵⁷.

Orzeczenie organów wyższej administracji cerkiewnej zostało zaakceptowane przez władze akademickie. Pełniący w tym okresie obowiązki rektora archimandryta Iłarion (Troicki) podjął się koordynacji działalności propagatorskiej. Najważniejszymi formami aktywności naukowej pracowników uczelni były publiczne wykłady na tematy religijne, organizowane w Moskwie krótkie kursy teologiczne, kazania i praca naukowa – tworzenie słowników religijnych, interpretacja Pisma Świętego. Każdego z profesorów zobowiązano do określenia rodzaju prac popularyzatorskich, jakie chciałby wykonywać⁵⁸.

26 kwietnia (5 maja) organy wyższej administracji cerkiewnej po raz drugi negatywnie odniosły się do prośby władz uczelni o rozpoczęcie zajęć w semestrze zimo-

⁵⁵ M. Kwiecień, *Homo sovieticus wobec religii. Pytanie o Boga i człowieka w okresie istnienia Związku Radzieckiego*, „Przegląd Religioznawczy”, 2006, № 1 (219), s. 21.

⁵⁶ W niniejszej pracy zastosowano datację zgodną z kalendarzem gregoriańskim (obowiązującym współcześnie) i juliańskim (używanym w Cerkwi rosyjskiej). Różnica między stylem starym – juliańskim, a nowym – gregoriańskim wynosi trzynaście dni.

⁵⁷ РГИА, *Канцелярия патриарха Тихона и Священного Синода, Постановления патриарха, Священного Синода и Высшего церковного совета ч. 2, ф. 831, оп. 1, д. 23, л. 70*.

⁵⁸ *Свидетельства архим. Илариона (Троицкого) и свящ. Павла Флоренского о прекращении существования старой „Академии у Троицы”*, „Богословский вестник”, 2009, № 8/9, с. 502-503.

wym (od 15 września według starego stylu)⁵⁹. Podczas posiedzenia Rady Akademii 29 maja (11 czerwca) dyskutowano nad zasadnością tej decyzji. Większość obradujących postulowała podjęcie aktywnych działań⁶⁰. Profesorowie sugerowali władzom zwierzchnim utworzenie komisji, która czuwałaby nad sprawami administracyjnymi uczelni. Oczekując jednorazowej dotacji w wysokości trzydziestu tysięcy rubli na uposażenie rektora, jego zastępcy i skarbnika oraz na bieżące potrzeby Akademii, zgłosili gotowość niezwłocznego, nieodpłatnego rozpoczęcia zajęć⁶¹. Proszono przy tym o zgodę na otwarcie sal wykładowych wszystkim chętnym, w szczególności studentom innych uczelni teologicznych, którzy z powodu wybuchu przewrotu bolszewickiego nie mogli kontynuować nauki w macierzystych placówkach⁶². Nakładając na siebie wszystkie obowiązki administracyjne (od ułożenia planów zajęć i określenia siatki przedmiotów, po zarząd bursami akademickimi i pomieszczeniami szkolnymi) profesorowie liczyli na szybką reaktywację działalności wychowawczej. Prośba Rady została pozytywnie przyjęta przez Synod i Najwyższą Radę Cerkiewną⁶³.

Przyjęte rozwiązanie okazało się jedynie doraźnym środkiem zaradczym. Pomimo inauguracji nowego roku akademickiego i pomocy finansowej ze strony władz zwierzchnich, Akademia chyliła się ku upadkowi. Student Sergiusz Wołkow, świadek zmierzchu uczelni, pisał:

„Ostatni rok akademicki zakończył się już w czasie piątej niedzieli Wielkiego Postu. Egzaminy nie były przeprowadzane [...]. Studenci bardzo szybko wyjechali do swoich domów. Przestraszył ich głód”⁶⁴.

1 lipca 1919 roku Ludowy Komisariat Oświecenia przejął na własność państwa bibliotekę akademicką oraz pomieszczenia klasztorne i uczelniane. Bogaty księgozbiór biblioteczny został przeniesiony do Moskwy w 1933 roku i uzupełnił zasób Muzeum Rumiancewa (obecnie Rosyjska Biblioteka Narodowa). Zabudowania klasztoru zajęli natomiast studenci nowo powstałej Akademii Wojskowo-Elektrycznej⁶⁵. Dzięki zapobiegliwości ówczesnego rektora – Anatolija Orłowa, udało się okresowo spro-

⁵⁹ РГИА, *Канцелярия патриарха Тихона и Священного Синода, Постановления патриарха, Священного Синода и Высшего церковного совета ч. 1*, ф. 831, оп. 1, д. 22, л. 179.

⁶⁰ Tamże, л. 179.

⁶¹ РГИА, *Канцелярия патриарха Тихона и Священного Синода, Постановления патриарха, Священного Синода и Высшего церковного совета ч. 2...*, л. 112.

⁶² Tamże, л. 112-122 об.

⁶³ Tamże, л. 127. Organy te, obok patriarchy, stanowiły organy najwyższego zarządu cerkiewnego. Rewizja ich działalności podlegała jedynie soborom lokalnym.

⁶⁴ С. Волков, *Последние у Троицы. Воспоминания о Московской Духовной Академии (1917–1920)*, Москва, Санкт-Петербург 1995, с. 195, 204.

⁶⁵ Д.В. Сафонов, *Академическое служение сщмч. Илариона (Троицкого) и его борьба с обновленчеством. По материалам публичных диспутов в Политехническом музее*, „Богословский вестник”, 2005-2006, № 5-6, с. 339.

stać problemem lokalowym⁶⁶. Korporacja akademicka przeniosła się do Moskwy niemalże w pełnym składzie kadrowym: rektor, prorektor, dziewięciu profesorów zwyczajnych i czternastu nadzwyczajnych, dwóch docentów i jeden lektor. Zajęcia rozpoczęły się 27 września (10 października) 1919 roku uroczystą liturgią, podczas której kazanie wygłosił patriarcha Moskwy i Wszechrosji Tichon (Bieławin)⁶⁷. Do końca października korzystano z sal usaczewskiej spółdzielni pracy, następnie przeniesiono się do nowych pomieszczeń, aby od wiosny 1920 roku kontynuować naukę w salkach Domu Diecezjalnego. W ciągu roku akademickiego 1920/1921 Akademia dwukrotnie zmieniała swoje lokum (cerkiew świętego Jana na Bożedomce i Świętej Trójcy w Listach)⁶⁸.

Celem lepszej organizacji zajęć zarzucono system przedmiotowy, dzieląc słuchaczy na grupy wiekowe. Starano się także organizować nabór na studia oraz umożliwić studentom starszych lat obronę prac dyplomowych⁶⁹. W nowych warunkach nie udało się jednak wskrzesić normalnej działalności dydaktycznej:

„...wielu profesorów wyjechało do rodzinnych miejscowości, pozostali mieszkali w Siergijewie i sporadycznie udawali się do Moskwy. Większość z nich próbowała znaleźć pracę, aby nie umrzeć z głodu [...]. Studenci starszych lat pośpiesznie zaliczali przedmioty i zdawali egzaminy, aby otrzymać tytuł. Ale wszystko to nie miało już większego sensu”⁷⁰.

Życie akademickie, podtrzymywane przez władze uczelni, z dnia na dzień gasło. Ostatecznie 6 marca 1923 roku kierowana przez Emiliana Jarosławskiego Komisja Antyreligijna przegłosowała rezolucję „o likwidacji uczelni teologicznych, zarówno tichonowskich w Moskwie, jak i ewangelickich w Piotrogradzie”⁷¹. W ten sposób ponad dwustuletnia historia Moskiewskiej Akademii Duchownej została oficjalnie zamknięta. Nieoficjalnie zaś, jak twierdzi rosyjski historyk Aleksy Bieglów, szkoła przez kolejnych kilkanaście lat organizowała wśród młodzieży tajne nauczanie. O niejawniej działalności dydaktyczno-naukowej jednostki świadczą dyplomy aka-

⁶⁶ А.П. Орлов, *Отчёт о состоянии МДА за 1919/1920 и 1920/1921 гг.*, „Вестник русского христианского движения”, 1986, № 147, с. 201.

⁶⁷ Д.В. Сафонов, dz. cyt., с. 339.

⁶⁸ А.П. Орлов, dz. cyt., с. 196–197, 205; С. Волков, dz. cyt., с. 230, 232; А.Н. Кашеваров, *Православная Российская Церковь и Советское государство (1917–1922)*, Москва 2005, с. 283.

⁶⁹ Д.В. Сафонов, dz. cyt., с. 339.

⁷⁰ С. Волков, dz. cyt., с. 232.

⁷¹ РГАСПИ, Политбюро ЦК, *Протоколы № 1-19 заседания про проведении декрета об отделении церкви от государства и школы от церкви с 27 сентября 1922 г. по 10 апреля 1923 г.*. Незаверенная копия и материалы к протоколу 27 сентября 1922 г. по 10 апреля 1923 г., ф. 17, оп. 112, д. 443а, л. 32; РГАСПИ, Ярославский Емельян Михайлович, *Протоколы и выписки из протоколов заседания комиссии по проведению отделения церкви от государства при ЦК ВКП(б) с участием и с подписью Е. М. Ярославского*, ф. 89, оп. 4, д. 115, л. 8.

demickie o. Wasilija Nadieżdina oraz o. Weniamina Miłowa, wystawione pod koniec lat dwudziestych. Na podstawie tych skromnych źródeł można wnioskować, iż podziemna Akademia pielęgnowała tradycje dorewolucyjne. Mimo znacznie ograniczonych możliwości profesorowie, wśród których można wymieć Warfolomieja (Remowa), Sergiusza Głagoliewa i Sergiusza Sobolewskiego, realizowali pełen kurs wykładów, przeprowadzali egzaminy, sprawdzali prace zaliczeniowe oraz magisterskie. Studenci, w ramach zajęć z teologii ikony, chodzili nawet niewielkimi grupami (po dwie, trzy osoby) do Galerii Trietiakowskiej, gdzie mogli się zapoznać z arcydziełami rosyjskiej ikonografii⁷².

Restytucja legalnej, w sensie ustawodawstwa sowieckiego, aktywności akademickiej nastąpiła dopiero w 1944 roku w okresie normalizacji stosunków państwo–Cerkiew, początkowo pod postacią Prawosławnego Instytutu Teologicznego, później zaś Moskiewskiej Akademii Duchownej. „Nowa”, tworzona na zasadach sowieckich placówka odbiegała od swego dorewolucyjnego pierwowzoru. Wydarzenia z lat 1905-1917 można potraktować w tym kontekście jako swoistą cezurę. Pierwsza rewolucja jedynie w nieznacznym stopniu naruszyła wielowiekowe tradycje uczelni, czasowo dezorganizując życie akademickie. Druga natomiast położyła kres bogatej historii jednej z najlepszych szkół teologicznych Rosji, przyczyniając się do zahamowania prężnego rozwoju rosyjskiej myśli religijnej.

Bibliografia

- Bazyłow L., *Ostatnie lata Rosji. Rządy Stołypina*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Bazyłow L., Wieczorkiewicz P., *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005.
- Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Kwiecień M., *Homo sovieticus wobec religii. Pytanie o Boga i człowieka w okresie istnienia Związku Radzieckiego*, „Przegląd Religioznawczy”, 2006, № 1 (219).
- Pajewski J., *Historia powszechna 1871–1918*, Książka i Wiedza, Warszawa 1998.
- Sablinsky W., *The Road to the Bloody Sunday. Father Gapon and the St. Petersburg Massacre of 1905*, Princeton University Press, Princeton 1976.
- А. Беглов, *В поисках «Безгрешных катакомб». Церковное подполье в СССР*, Москва 2008.
- Андреанов Г.В., *Архиепископ Иларион (Троицкий) и его богословское наследие. Опыт систематизации трудов и их оценки*, Санкт-Петербург 2000 [машинопись : Московская Духовная Академия].
- Анохин А.И., *Пастырская подготовка в русских духовных академиях 1884-1918 гг. (на примере МДА)*, Москва 2009 [машинопись: Православный Свято-Тихоновский Гуманитарный Университет].

⁷² А. Беглов, *В поисках «Безгрешных катакомб». Церковное подполье в СССР*, Москва 2008, с. 56–59.

- Белоногова Ю.И., *Приходское духовенство Московской епархии и крестьянский мир в начале XX века (по материалам Московской епархии)*, Москва 2010.
- Виноградов В.Н., *Наследие митрополита Платона в истории Московской Духовной академии*, Сергиев Посад 1914.
- Вознесенская И.А., *Московская Славяно-греко-латинская академия в первой трети XVIII века*, Москва 2004.
- Волков С., *Последние у Троицы. Воспоминания о Московской Духовной Академии (1917–1920)*, Москва, Санкт-Петербург 1995.
- Голубцов С.А., *Из истории „Богословского вестника”*, „Богословский вестник”, 1998, № 2.
- Голубцов С.А., *Московская Духовная Академия в революционную эпоху. Академия в социальном движении и служении в начале XX в.*, Москва 1999.
- Голубцов С.А., *Стратилаты академические. Ратоборцы за Церковь из корпорации Московской Духовной Академии первой половины XX века. Жизнь, труды и крестный путь (по материалам архивов и публикаций. Обзор и исследование)*, Москва 1999.
- Гумеров А., *Три четверти академического богословия (Духовное наследие „Прибавлений к творениям святых отцов” и „Богословского вестника”)*, „Богословский вестник”, 1993, № 1.
- Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1905 год*, „Богословский вестник”, 1906, № 7/8.
- Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1906 год*, „Богословский вестник”, 1907, № 4.
- Журналы собрания Совета Московской Духовной Академии за 1907 год*, „Богословский вестник”.
- Кашеваров А.Н., *Православная Российская Церковь и Советское государство (1917–1922)*, Москва 2005.
- Козлов М., *Святитель Филарет и московские духовные школы*, „Филаретовский альманах”, 2008, № 4.
- Колыванов Г.Е., *„Академия у Троицы”. К 190-летию пребывания Московской Духовной Академии в стенах Свято-Троицкой Сергиевой Лавры*, „Богословский вестник”, 2005/2006, № 5-6.
- Кривошеева Н.А., *„Блаженни непорочни в путь ходящи”. Жизнеописание архиепископа Илариона (Троицкого)*, „Москва”, 1998, № 1.
- Мельков А.С., *Митрополит Филарет и Московские Духовные школы // Сборник материалов по итогам научно-исследовательской деятельности молодых ученых в областях гуманитарных, естественных и технических наук в 2003 году*, Москва 2004.
- Михайлов П. Б., *Богословский вестник, издаваемый Московской Духовной Академией и Семинарией*, „Альфа и Омега”, 2004, № 2.
- Московская Духовная Академия. Памятная книжка Московской Духовной Академии*, Сергиев Посад 1894–1917.
- Николаева В.Н., *Оппозиционные настроения в среде учащихся духовных заведений в 1885–1917 гг.*, Москва 2002 [машинопись: Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт].
- Николаева В.Н., *Быт и нравы учащихся духовных семинарий и академий в конце XIX начала XX веков // Приглашение к истории. Сборник статей*, Москва 2003.

- Орлов А.П., *Отчёт о состоянии МДА за 1919/1920 и 1920/1921 гг.*, „Вестник русского христианского движения”, 1986, № 147.
- Осипов А.И., *Богословие и „Богословский вестник”*, „Богословский вестник”, 1993, № 1.
- Отчёт Братства Преподобного Сергия для вспомоществования нуждающимся студентам и воспитанникам Московской Духовной Академии за 1895 год*, „Богословский вестник”, 1896, № 8.
- Поспеловский Д.В., *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва 1995.
- Постников С., *Воспоминания об Академии (1910–1914)*, „Встреча”, 1997, № 2.
- Путь моей жизни. Воспоминания митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Т. Манохиной*, Москва 1994.
- Российский государственный исторический архив (РГИА), Канцелярия Синода, По отчёту о состоянии МДА за 1904–1905 гг.*, ф. 796, оп. 187, д. 222.
- Российский государственный исторический архив (РГИА), Канцелярия Синода, По отчёту о состоянии Духовных академий 1905–1906 гг.*, ф. 796, оп. 188, д. 223.
- Российский государственный исторический архив (РГИА), Канцелярия Синода, По отчёту о состоянии МДА за 1905–1906 уч. гг.*, ф. 796, оп. 187, д. 633.
- Российский государственный исторический архив (РГИА), Канцелярия патриарха Тихона и Священного Синода, Постановления патриарха, Священного Синода и Высшего церковного совета ч. 2*, ф. 831, оп. 1, д. 23, л. 70.
- Российский государственный исторический архив (РГИА), Канцелярия патриарха Тихона и Священного Синода, Постановления патриарха, Священного Синода и Высшего церковного совета ч. 1*, ф. 831, оп. 1, д. 22, л. 179.
- Российский государственный исторический архив (РГИА), Нечаев Степан Дмитриевич (1792-1860), обер-прокурор Синода, сенатор; Нечаев-Мальцев Юрий Степанович (1834-1913), его сын, уполномоченный Особого комитета по оказанию помощи пострадавшим от неурожая в казанской губ. - помещики, владельцы золотых приисков, Переписка делового характера: приглашения в почетные члены различных обществ, квитанции, удостоверения и др. документы*, ф. 1005, оп. 2, д. 259, л. 67.
- С. Постников, *Воспоминания об Академии (1910–1914)*, „Встреча”, 1997, № 3.
- Салтыков А.А., *Краткий очерк истории Московской духовной академии // Московская Духовная Академия 300 лет. Юбилейный сборник*, Москва 1986.
- Сафонов Д.В., *Академическое служение сщмч. Илариона (Троицкого) и его борьба с обновленчеством. По материалам публичных диспутов в Политехническом музее*, „Богословский вестник”, 2005-2006, № 5-6.
- Свидетельства архим. Илариона (Троицкого) и свящ. Павла Флоренского о прекращении существования старой „Академии у Троицы”*, „Богословский вестник”, 2009, № 8/9.
- Смирнов С.К., *История Московской Духовной Академии до ее преобразования (1814–1870)*, Москва 1879.
- Сухова Н.Ю., *Святитель Филарет (Дроздов) и духовно-академическое богословие XIX века: новации и традиция*, „Филаретовский альманах”, 2008, № 4.
- Сухова Н.Ю., *Духовно-учебные принципы митрополита Платона и их развитие в истории высшего духовного образования // Платоновские чтения. Сборник материалов*, ред. В. Чувикин, Москва 2007.

- Сухова Н.Ю., *Студенческие кружки в высшей школе (на примере православных духовных академий в России в 1890-1900-е гг.)*, „Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия история. Политология. Экономика. Информатика”, 2010, № 13.
- Титлинов Б.В., *Молодежь и революция*, Ленинград 1924.
- Устав братства преподобного Сергия для вспомоществования нуждающимся студентам и воспитанникам духовной академии (Утв. 20 марта 1880 г.)*, „Православное обозрение”, 1880, № 2.
- Феофилакт (Моисеев), *Московская духовная академия и Троице-Сергиева Лавра*, „Богословские труды”, 1989, № 29.
- Фирсов С.Л., *Русская Церковь накануне перемен (конец 1890-х-1918гг.)*, Москва 2002.
- Флоровский А.Г., *Латинские школы в России в эпоху Петра I*, Москва, Ленинград 1962.
- Фонкич Б.Л., *Греко-славянская школа на Московском Печатном дворе в 80-х годах XVII века*, Москва 1999.
- Экономцев И.Н., *Предыстория создания Московской академии и её первоначальный период, связанный с деятельностью братьев Лихудов // Московская Духовная Академия 300 лет. Юбилейный сборник*, Москва 1986.

MOSCOW THEOLOGICAL ACADEMY AND REVOLUTIONARY EVENTS 1905-1917

Abstract: Moscow Theological Academy, since the beginning of its existence, dating from the second half of XVII century, was one of the most important educational institutions of Russian Empire. Processes of transformation – organizational (changing of location) and statutory (rejection of the Greek character given by the founders and starting learning and educating in the spirit of Russian religious thought) – developed orthodox nature of teaching institutions, focusing not only on learning but also on the religious life of their pupils. The events of the years 1905-1917 brought the end of the dynamic development of the school. The so-called first Russian revolution, initiated by „the Bloody Sunday”, temporarily contributed to the disorganization of the Academy. The second one, dated on 1917, finally ended the rich history of the university.

Key words: Moscow Theological Academy, Russian Empire, The October Revolution, religious education.

Kamila Pawełczyk-Dura – doktor religioznawstwa, absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracuje w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim. Wybrane publikacje: *Millenium 1966 roku w Częstochowie jako obszar konfrontacji państwa ideologicznego i Kościoła*, [w:] *W poszukiwaniu prawdy. Chrześcijańska Europa między wiarą a polityką*, red. A. Szyndler, Częstochowa 2010, t. 2, s. 157–168; *Rosyjska Cerkiew Prawosławna jako niemiecki przyczółek na okupowanych terytoriach Związku Sowieckiego*, „Zbliżenia interkulturowe”, 2011, nr 9, s. 100–108; *Kampania otwierania świętych relikwii jako element antycerkiewnej polityki władz komunistycznych*, „Studia Religiołoga”, 2012, nr 45 (3), s. 227–235; *Kierunki*

i tendencje w XIX-wiecznej konserwatywnej myśli cerkiewnej w Rosji, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filozofia”, 2012, nr 1, s. 183–196; *Rosyjski ruch odnowicielski w 1917 roku*, „Elpis” – Czasopismo Teologiczne Katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku, 2013, z. 27 (40), s. 207–212.

Adres korespondencyjny: ul. Słoneczna 8, 97-300 Piotrków Trybunalski. E-mail: pawelczyk.kamila@wp.pl